

Sicole

kî, , ki (ku) (fr. que), k' i (fr. qu' il)

kî (Feller-Léonard : quî)

dins ene fråze di dmande :

* **kî** çk' a spiyî li vaze di Swesson ? (c' est nén todi mi).

* **kî** çki manke dins les mwaisse sôdârs ?

dins ene fråze di djhaedje [*affirmative*] : Ké novele a Lidje ? Totes les femes sont grosses et on n' sait nén d' **kî**.

dins les spots :

* **kî** m' inme inme mi tchén / **kî** va al gasse pied s' plaeece

ki (fr. qui, Feller-Léonard : quî)

Rifondou	Bive (Feller-Francard)
li conferince ki s' dinrè e moes d' octôbe, ça serè so l' Oucrinne	<i>la confèrance ki s' dèn'rè ou mwès d'octôbe, ça s'rè su l' Ukrin.ne</i>
L'ome ki rwaite di nosse costé, c' est l' mwaisse di scole	L'oume ki r'wête du nosse costé, c' èst l' mwêsse du scole
Dji voe evi l' ci ki dit do må des ôtes	Dju n'inme nin l' cé ki dit dou mau dès-ôtes

k(i) (fr. que, Feller-Léonard : Nameur : qui ; Bive : ku / quu)

Rifondou	Bive (Feller-Francard)
L' idêye ki dji vs aveu dit, c' esteut do walon e scole dispu l' gârdyinne.	<i>L'idée ku dj' vous avo dit, ç'astot dou walon a scole dupwîs la gârdyène.</i>
Dji disfind voltî l' ci ki les djins dijhèt do må d' lu.	<i>Dju dusfind vlatî lu cé ku les djins dijhat dou mau d' li.</i>

k' i (fr. qu'il, Feller-Léonard : qu'i)

Oyi, dj' irè avou vos... li djoû plourè des pupes di tere.	<i>Ây, dj'îrê avu vous... lu djoûr k'i plûrè dès pipes du tère</i>
K' i plouye, k' i nive, i fât k' ele vâye canler al vijhene ene u deus eures tos les djoûs.	<i>K'i plûche, k'i nive, i faut k'èle vache canler al vèjine ène eûre û tous lès djoûs.</i>
Li cene k' i fât ki vâye divant les djins a 16 ans, c' est ene målureuse.	<i>La cée k' i faut ki vache duvant lès djins a 16 ans, c'è-st-ène malèrèuse.</i>
On ls a rclamé les pus vayants gn âye.	<i>On l's-è r'clamé lès pus vayants k' i gn ôⁿye.</i>

Eciclopedeye:

Li vatche d'Hérens, Valais, Suisse

(Joselyne Mostenne)

Li race d'**Hérens** è-st-one race po l' montagne, aus coûtès pates, bin faite po lès grands tropês dès fwârt ôtès patures. Èle pout gripè djusqu'à 3000 m. Sès tayons èstint d'djà dins l' Valais èviè 3000 av. J.-C.

C'è-st-en 1859 qui l' race d'**Évolène** èst r'conûwe come race d'Hérens.

Lès djins do Val d'Hérens sont fièrs di leûs batayeûsès rin.nes qui s' cobatèt èt si sukèt inte zèles...

Leûs vatches, c'èst come leûs tchins, leûs tchèts. Èles sont miloutéyes, bin arindjîyes. Ome, fème, djon.nès djins, mwins' djon.nes ènn'ont one, deûs, treûs, quate. C'èst leû fîve.

Dispôy leû djon.ne âdje, lès vatches si dispètronèt tofèr po

l' prèmîre place. Ci n'èst nin râre di vèye dès-aumayes si bate dins lès près.

Èles sont dès batayeûses, c'èst l' vraî, maïs télemint atirantes. Avou leû caractère fwârt doûs, èles choûtèt aujîyemint.

Ci race-là qu' èst gnèrveûse èt bin rèwèyéye in.me bin s'trovu avou lès djins. Èle a tot ç' qui faut èto po rotè dès-eûres au long.

Au mwès d' djuin, au momint dol montéye (inalpe), lès vatches d'Hérens si batèt inte zèles d'one manîre naturèle — c'èst leû instinct — po décidè do chèf do tropê èt dèfini l'place di chaque di zèles tims d' l'èstè. C'èst ç' qu'on lome lès lutadjes di rin.nes (les combats de reines).

L' « inalpe » C'è-st-one vraîye ûsance dins l' Valais. C'èst l' momint po lès tropês (100 à 150 bièsses) dir'trovu lès patures di ôteû (alpages). Après leû passadje di deûs à treûs mwès dins lès près dès valéyes, i l'zî faut gripè to là-ôt po n' ritchinde qu'au mwès d' septimbe. C'è-st-ossi on raploû po tote li famille. Lès treûs jénérâcions si rèscontrèt à l' « alpage » po-z-admirè l' biaté èt lès rimuwerîyes di leûs vatches.

Au prélimps, dins lès valéyes, lès djins dès viyadjes vinèt r'waîtè leûs lutadjes su l' tims dès grands concoûrs. Êles ni s' fièt nin mau. Êles si cobatèt seûlemint en s' boutant avou l' tièsse èt lès cwanes. One bièsse èst pièrdante quand èle rècule ou bin qu' èle ni vout nin lutè.

Maîs, quand éles si cobatèt vèla dins lès ôteûs, dins l' dècôr naturèl po lomè li « rin.ne di l'alpage », c'èst télemint muwant !

I gn-a dès paupères èt dès lûteûses, lès cwanes si tukèt... On-z-ètint l' son dès clotches au triviè dol montagne. Li rin.ne di biaté, di bèle alûre, divint l' fièrté di s' propriétaîre.

On djoû d' « inalpe », c'è-st-on djoû qu' lès amoureûs dès vatches d'Hérens ratindèt... come li djoû d' Noyè po lès-èfants.

Li « désalpe »

Èle si faît inte li mitan do mwès d' septimbe èt l'mitan do mwès d'octobe. Lès vatches sont èbèlîyes avou dès bouquêts d' fleûrs èt dès rubans. Li rin.ne èst l' mwinrneûse do tropè avou s' rodje ruban loyè autoû di s' pwètrine. Arivès di d' bin lon, one masse di djins vinèt lès véye ridchinde èt dèfilè. On-z-ètind l' son dès clotches èt lès apèls dès vatchîs djusqu'à l' valéye.

Sicrijheu e walon :

André Henin

André Henin, c' esteut on scrijheu e walon ki provneut di Han (Han-so-Lesse, la k' i gn a l' pus bea trô d' rotche di l' Urope, li trô d' Han).

Di s' mestî, il esteut curé, pu fini mwaisse curé a Djiblou.

Il a scrît des noveles e walon (ene sol park ås djibîs d' Han), ey on pitit roman, « Les teres dâ Bon Diè ». Il a scrît eto des fâves (socialmint comifât) les « djôzefreyes ». Vo-z è la ene, lomêue « Va-z î, twè ! »

Dispoy k'on-z a l' vweteure, li feme taene po-z aler e-n Inglutere. Dji t' dimande ! Come s' i n' aveut nèn del plaeece assez e nosse payis po voyaedjî. Paret k' avâ la, on-z a tot po pîce di pwin : des mousmints, di l' amagnî, del gote... On-z î court come å feu. Seulmint, va-z î, twè, e-n Inglutere. E vweteure, cobin.

- Tajhe tu, hin Djôzef, i n a rén avou ça. Schoûte bén : ti prinds l' otostråde disca Ostinde. La, ti mousses divins on batea, vweteure eto. T' arives direk e-n Inglutere. Seulmint, la, louke a twè : i t' fât rôler a gâtche. Mins, on s' î fwait vite.

Ût djoûs pus târd.

- *Et cwè ? Ass sitou e-n Inglutere ?*

- *Nonna, dji n' oizreu.*

- *Pocwè?*

- *Moussî e batea et passer d' l' ôte costé, c'èst co rin. Mins rôler a gâtche! Dj' a sayî l' ôte djoû sol grand-rote di Mâtche. C' est po s' touwer, ça, valet !*

Tchanson

Li tchant des Walons

I. Nos estans firs di nosse pitite patreye / Ca lådje et long, on djåze di ses efants. / Å prumî rang on l' mete po l' industreye / Et dvins les ârts ele riglatixh ostant. / Nosse tere est ptite, mins nos avans l' ritchesse / Des omes sincieus k' anoblixhèt leu no. / Et nos avans des libertés timpesse: / Vola pocwè k' on-z est fir d' esse Walon ! (2 côps)

II. On s' voet voltî inte frés del Walonreye / Et on est presse onk l' ôte a s' diner l' mwin. / On fwait plaijhi Bén sovint sins k' on l' deye. / Nouk ni s' hâyneye cwand c' est k' i vout fé l' Bén. / Li tchârité ki mousse el mājhinete / N' î va k' al nute avou meye precocions. / Li pô k' on dene on nel dene k' e catchete ; / Vola pocwè k' on-z est fir d' esse Walon ! (2 côps)

III. Di nosse passé, cwand c' est k' on lét l' istwere, / On s' recresteye vormint a tchaeke foyou. / Et nosse cour crexhe cwand c' est k' on tuze al glwere / Di nos vîs peres ki n' avént mây pawou. / C' est grâce a zels ki ns djouwixhans del pâyé. / Il ont sprâtchî l' innmi dzo leu talon. / On ls a rclamé les pus vayants k' i gn âye ; / Vola pocwè k' on-z est fir d' esse Walon ! (2 côps)

IV. Pitit payis, vos k' a tant d' grandeur d' âme, / Nos vos inmans Bén, sins k' nos l' breyanxhe tot hôt. / Cwand on vs kidjåze, ås ouys montèt nos låmes / Et nos sintans nosse cour bate a gros côps ! / N' åyoz nole sogne et vikez e liyesse, / Di vos efants, les bresses et l' cour sont bons. / Et nos avans les tchveas foirt près del tiesse ; / Vola pocwè k' on-z est fir d' esse Walon ! (2 côps)

Cåzaedje : Théophile Bovy

Muzike : Hiller

Tchantaedje : Souzane Mahin, câbaret walon, Djiblou, 2022.